

Курманкулов Ш.

МУГАЛИМДИН (ОКУТУУЧУНУН) ИЙГИЛИКТҮҮ БИЛИМ

БЕРҮҮ ФОРМУЛАСЫ

УДК:377/54.1

Бул макалада мугалимдин ийгиликтүү билим берүү формуласы жөнүндө баяндалган.

Жогорку окуу жайларынын окутуучулары окуу жайдын бүтүрүүчүлөрүнүн билимдери начар болуп жатканын билишет. Дипломдуу ишсиздер заманынан дипломдуу илимсиздер заманына баратабыз, экиден дипломдору бар жаштарыбыздын татыктуу илими жок болууда экени айтылууда [1]. Анын себеби катары бүгүнкү күндө мектептерде окуучулардын билими абдан начар болууда, ошондуктан биз аларды жеткиликтүү адис кылып даярдоого мүмкүн эмес деген аргумент айтылат. Коомубуздун социалисттик өнүгүүдөн баш тартканы менен капиталисттик өнүгүүнүн жолуна биротоло түшө албай жатабыз. Билим берүү системасы дагы ошондой акыбалда экенини билдирип, билим берүүнүн төмөндөп кеткенине мектептен мурда мектепке мугалим болуп келген жогорку окуу жайдын бүтүрүүчүлөрүнүн таасири күчтүү болуп жатканын айтып, алардын сабак берүүчү предметин билбегени аз келгенсип жада калса арызды туура жаза албай жаткандары дагы бар экенин маалымдап [2], жогорку окуу жайларынын өз милдетин аткара албай жатканы күнөөлөнөт.

Бүгүнкү мугалимдер жаңы замандын келечегин көрө билип, жаштарды ошого үндөөнүн ордуна, «билим сапаты» жөнүндөгү маселеден таяк жешип, ошону менен гана күрөшүүнү биринчи орунга коюп, «адам сапаты» тууралуу түйшөлүүнү унутуп калышты. Азыр биз феодализмден социализмге өткөндөй эле, жаңы заман тууралуу, жаңыча сабат ачуу, чоңдорду (чоң кишилерди, ата-энелерди) окутуу маселеси олуттуу болуп баратканын билдирип, баланын инсан болуп жетилишине ата-энени, үй-бүлөнү эч бир мекеме, эч бир институт алмаштыра албайт деп, ата-эненин ролун баса белгилейт [3]. Мындан биз билим берүүнүн начарлыгынын негизги себептери ата-энеде деп айтсак болот деген ойлор кетет.

Бүгүн Кыргыз Республикасында билим берүү тармагы системалык кризисде турат. Аны системалуу чаралар гана алып чыга аларын айтып аны үчүн мамлекет негизги төмөнкү үч чаранын көрүшүү зарыл экени айтылган [4]. Алар:

- улуттук баалуулуктарга таянган билим берүү системасынын моделин иштеп чыгуу;

- моделди ишке ашырууга керектүү санда каражат таап, бөлүп берүү;

- жаңы моделди жетектей ала турган компетенттүү кадрларды даярдоо. Бул чараларды кечиктирүүсүз аткаруу мамлекеттин иши, ошондук-

тан мындан билим берүү системасынын начарлап кетишине мамлекет күнөөлүүдөй сезилет.

Капитализм, анын бизде каркайып жайылган жапайы түрү кыргыздарды акырындап өзгөртп баратканын айтып, ушул таасирден качан, кантип чыгабыз кеп мына ушунда экендигин белгилеп, биздин коомго төмөнкүдөй мүнөздөмө берген [5]: «Бизде ачык коомдун элементтери пайда болгону менен бирок дагы деле жабык бойдон турабыз. Ачык коомдо ар бир жеке инсан окат тиричилиги, тагдыр таалаайы үчүн жана кандай идеалга ишенет, кандай принципти «пир» тутат өзү чечет жана баардыгына өзү жооп бермек. Жабык коомдо жетишпегендиктер үчүн «акылман кол башчы», «мамлекеттик идеология» жооп беришин күтүп жатат» — деп билим берүү системасына коомдук формациянын тийгизген таасири күнөөлөнүп айтылат. Жогорудагы мисал келтирилген макалалардан жана башка айтылган көптөгөн сын пикирлерден мектептердеги, орто жана жогорку окуу жайларындагы (көпчүлүк адистердин, бирок арасында эң мыкты билимдүүлөрү жок деп дагы айтуу кыйын) билим берүү сапатынын төмөндөп кетишине бир жактуу көнөөлүүнү табуу кыйын деп ойлойм. *Абайраайынын катаал шартында жолго чыккан «системалык араба» көздөгөн максатын карай кетип бара жатып, жолдон чыгып кетип ылайыктыгы калса кимди күнөөлөөгө болот? Жакиши жеңил болуп жасалбаган арабаныбы? Чарчап тарта албай калган арабага чезилген аттардыбы? Камчыны катуу урбаган арабакечиби? Алдыга кеткен кол башчы, жол башчыныбы? Артта коштоп келе жаткан кошчулардыбы? Эч кимисин күнөөлөөгө болбойт. Күнөөлүү ошол күнгө туш кылган «тагдыр» гана болушу мүмкүн. Ким баткакка малынган жок, баарысы малынды! Бирок ар кимибиз ар кандай деңгээлде малындык... Ошондуктан билим берүү сапатынын начарлап кетишине барыбыздын азбы, көпбү күнөөбүз бар. өзүнүнүн милдетин толук аткара албаган мектеп, орто жана жогорку окуу жайлары, мугалимдер, окутуучулар, ата-энелер, коомго карата өзгөрүп бараткан окуучулар, студенттер, сырттан каптап кирип жаткан глобалдаштыруу проблемасы, заманбап идеологиянын жоктугу, өзгөрүп бараткан коомдук формация, проблеманы толук — кандуу чечүүгө кирише албаган мамлекеттин чабалдыгы, жаңыча окутуу ыкмаларынын жакиши сиңбей жаткандыгы, маалыматтын чексиз көбөйүп бараткандыгы жана башка факторлор. Жогоруда айтылып өткөндөй системалык кризисде турабыз. Андан чыгуу үчүн аракет кылып бир тараптуу гана күчтү жумшай бербестен, системаны жабыла баардык тараптан тартып, түртүп аракет кылсак ошондо гана батып*

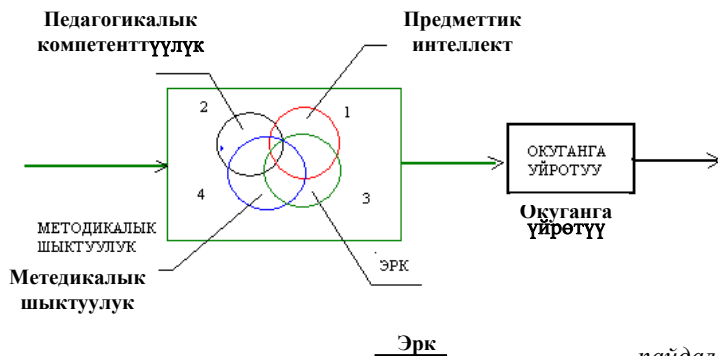
калган саздагы билим берүү системасын жеңилерээк крисизден чыгарып кетүүгө мүмкүнчүлүк түзүлүшү ыктымал.

Бул макалада окутуучуга жана мугалимге окутууну уюштурууда кандай аракеттерди жасоо эффективдүү болоор эле деген көз караштар такталып айтылмачы. Башкача айтканда мугалимдин, окутуучунун ийгиликтүү билим берүүнүн же окутуунун «формуласы» жөнүндө сөз болмокчу.

Бүгүн билим берүү системасынын жаңыланууга, кайра жаралууга болгон муктаждыгы күчөп бара жаткан убак башталды. Экинчи жактан алып карасак, глобалдаштыруу жана интеграциянын негизинде батыш өлкөлөрүндө иштелип чыккан ар кандай окутуу ыкмалары, технологиялары каалайбызбы, каалабайбызбы Евросоюздун жана башка түрдүү чет элдик долбоорлордун, коомдук фонддордун колдоосу менен улам чубап кирип өз ордун табуу үчүн «адаптациялык» мезгилден өтүп жаткан учуру. Болгонун болгондой, көргөнүн көргөндөй, укканын уккандай эле шыр колдонууга аракет кылып жаткан билим берүү системасынын кызматкерлери дагы жок эмес. Бирок бүгүнкү күнү инновациялык ыкмаларды колдонуу зарылдыгы бышып жетилип баратат. Көрсөтүлгөн макаланын автору [6], салттуу билим, билгичтик жана көндүмгө (ББК — знание, умение, навык) ээ болгон адистер жаңы заман талабына жооп бербей калганын белгилейт. Бүгүнкү билим берүүнүн негизи өздөштүргөн окуу предметтеринин көптүгүндө эмес, адистин ишмердигинин, ойлоо жөндөмдүүлүгүнүн көп кырдуулугунда –дейт. Интерактивдүү окутуунун эффективдүүлүгүн жактаган көрсөтүлгөн макаланын автору [7], салттуу окутуу сабактарында окуучулар үчүн психологиялык жактан алып караганда педагогикалык камфорттук кырдаал азыраак болот. Ал эми сабакта психологиялык камфорт жок болсо, же жетишсиз болсо анда окуучулардын изденип окууга түрткү болуучу иш аракеттер солгундап кетери айтылат. Мугалим балдарга сапаттуу билим берүү үчүн интерактивдүү усулдар менен гана жетише алат деген түшүнүк автордун ою боюнча бир жактуу көз караш болуп калат. *Сабактын уюштуруу процессинде өтүлүүчү сабактын темасынын мазмунуна, татаалдыгына жана өзгөчөлүгүнө жараша активдүү, пассивдүү же интерактивдүү усулдар тандалып, ылайык болсо параллел колдонуп, керек болсо биринен бирине өтүп кетүү чеберчилигине ээ болуу абзел.* Мына ушул контексте алып караганда мугалимдин ролу ченемсиз экендигин билүүгө болот. Ушул критерий менен менен биз мугалимдердин кемчилигин сезе алабыз, мыкты же мыкты эмес экендигин билсек болот. Анткени, мугалим маалымат берүүчү гана функцияны аткара турган болсо, анда бүгүнкү күнү мугалимдердин адис катары социалдык статусу төмөндөп кетери белгилүү болуп калды [8].

Мугалимдердин сапаттуу билим бере алуучу касиеттери, сырлары, негизинен коомчулукка белгилүү. Окуучу менен мугалимдин, окутуучу менен студенттин өз ара түшүнүүчүлүк дэргээлине таасир берүүчү фактордун бири – бул студенттин өзүнө берген баасы менен окутуучунун ага берген баасынын дал келүүсү же ар түрдүү болуусу менен эсептелет экен [9]. Окутуучулар студенттерди билимине жана жүрүш-турушуна карата баалашса, ал эми студенттер окутуучулардын алардын «мүнөзү» боюнча баа беришет экен. Окутуучулар өздөрүнүн ишиндеги ийгиликсиздин себебин окуучулардан, студенттерден көрүшөт буга өздөрү себептүү экенине айтууну каалашпайт. Билим берүүнүн сапатына мугалимдердин аял же эркек кишиге тиешелүү сапаттардын таасири дагы бар экенин моюнга алуу керекпи деген ойлор кетет. Анткени билим берүү өнүккөн японияда мугалимдик кесипке негизинен эркек кишилер ишгешет экен [10]. Салттуу окутууда мугалим кандай болсо, билим берүү ошондой деген жөнөкөй пикир орчундуу орунду ээлеп өз жемишин берип келген. Бүгүнкү күнү жакшы мугалим болуу жеңил эмес. *Жаман мугалим окуу китебиндегени гана айтып берет, жакшы мугалим окуу китебиндегени түшүндүрүп бере алат, мыкты мугалим окутканын жеткиликтүү түшүндүрүү менен аларды практикада көрсөтүүгө жетише алат, ал эми өрнөктүү, кемеңгер мугалим окуучуну шыктандырып окутууну жүргүзөт* деген аныктамалар пайда болууда. Ошондуктан мугалим болуу татаал жумуш болгондуктан Европада кээ бир мамлекеттерде, мугалим болуу үчүн адегенде адистикти бүтөрүп (математик, физик, химик ж.б.) анан эки жыл педагогикалык ыкмаларды, сырларды окуп бүткөндөн кийин, жалпысы алты жылдан кийин гана мугалим болуп балдарды окутууга ишеним, уруксат берилет экен. Бизде сырттан окуп бүткөндөрдүн мугалим болуп иштеп жатышы билим берүүнүн сапатына тийгизген чоң терс таасир экендиги шексиз. Ушундай анализдөөнүн жыйынтыгында бүгүнкү күндө мугалимдердин ийгиликтүү билим берүүсүнүн формуласы б.а. мугалимдик кандай сапаттык касиеттер айкалышса ийгиликтүү билим берүүнүн модели (формуласы) боло алат эле деген изденүүлөр жүргүзүлдү. Ар кандай ой-толгоолордун негизинде төмөнкүдөй мугалимдин (окутуучунун) ийгиликтүү билим берүү формуласынын сыпаты жаралды. Ал схематикалык түрдө 1-сүрөттө көрсөтүлдү. Сүрөттө шакекчелер менен белгиленген мугалимге тиешелүү боло турган предметтик интеллектуалдык, педагогикалык компетенттүүлүк, методикалык шык жөндөм жана эрктик касиеттеринин бар болуусу менен гана эмес алардын билим берүү аракетинде бири бирине шайкеш келип жуурулушу менен мугалим окуучуларга ийгиликтүү билим бере алышы мүмкүн. Шакекчелердин коюндашуусу канчалык тереңирээк болсо, анда ошончолук

ийгиликтүү билим берүү иш аракетинин ишке ашуу ыктымалдуулугу жогору болот деген ойдомун.

1-сүрөт. Окутуучунун ийгиликтүү билим берүү формуласы

Советтик педагогикада мыкты, барктуу мугалим болуу, предметтик билимдин тайкылыгына шек келтирбөө, педагогикалык жүрүм туруму менен окуучуларга үлгү болуу жана окуучулардын психологиялык өзгөчөлүгүнө жараша мамиле жасоо менен эле сыпатталып келген. Булар бүгүнкү күнү деле өз маанисин жоготкон жок. Бирок бүгүнкү күндө коомдун жана окуучулардын мугалимге болгон талабы жана аларды сыпаттоочу факторлору кеңейип баратат. Ошондуктан бүгүнкү күнү мугалимдер ийгиликтүү билим берүүнү шарттоочу, 1-сүрөттө көрсөтүлгөн тиешелүү сапаттар экенин көңүлгө алып жана алар менен жакындан тааныш болуусу абзел. Мугалим предметтик интеллектке ээ болуусу үчүн төмөнкүдөй иш-аракеттерди жасоону эстен чыгарбоосу керек:

- өз предметин терең фундаменталдуу билүү аракети;
- ар бир сабакка жоопкерчилик менен даярдануу;
- кошумча адабияттарды, илимий методикалык китептерди колдоно билүү;
- өз алдынча ар тармактуу билимин көтөрүүгө умтулуу;
- стандарттык эмес маселелерди чечүүгө көңүл бөлүү.

Педагогикалык компетенттүүлүккө ээ болууда төмөндөгү көрсөтүлгөн педагогикалык мамилелик шык- жөндөмдү өздөштүрүүсү зарыл:

- жүрүм-туруму боюнча окуучуларга үлгү болуу аракети;
- окуучулардын көңүлүн таба билип, өзүнө тартып предметке кызыктыруу;
- окуучулардын өздүк рефлексиясын ойготуу багытында иш жүргүзүү;
- жагымдуу мүнөзгө, ак көңүл, маданияттуу болууга өздүк тарбия жасоо.
- окуучулардын сабакта эркин сезүүсүнө мүмкүнчүлүк берүүгө аракеттенүү;
- окуучуларга эмпатиялык сезим жасоого аракеттенүү;

- туура эмес иштерди көп сындаганга эмес, ийгиликтерди балоого басым жасаганга үйрөнүү;
- ар бир сабакты жакшы маанайда баштоого аракет жасоо.

Салттуу жана инновациялык окутуу технологиясын үйрөнүү жана өздөштүрүү шык жөндөмүнүн даражасы төмөнкүлөр менен аныкталат:

- салттуу окутуу ыкмаларын ийгиликтүү өздөштүрүү;
- жаңылыкты, жаңы идеяны, усулдук сунушту баалап үйрөнүү;
- инновациялык окутуу ыкмаларын чыгармачылык менен эффективдүү пайдалануу;
- окуучулардын аң-сезимдик, психологиялык өзгөчөлүктөрүнө багытталган ыкмаларды тандап окутууга колдонуу;

- окуучулардын сабактагы талкууга катышууга карата кызыгуусун жогорулатуучу, ой жүгүртүүгө мүмкүндүк берүүчү, жагымдуу жагдай түзгөн ыкмаларды өздөштүрүү иш аракеттери.

Жогоруда карап өткөн мугалимге тиешелүү богон үч сапаттык мүнөздөмө билим берүүнүн сапатын жогорулатып, ийгиликтүү билим берүү үчүн зарыл шарт болсо дагы алар жетиштүү боло алышпайт. Анткени ал сапаттарга ээ болуу жана алардын негизинде билим берүүнү ийгиликтүү жүргүзүү мугалимдин эрктүү иш аракетинен түздөн түз көз каранды. Эрк адамдын ички жана тышкы тоскоолдуктарын четтетүү менен байланышкан, өзүнүн жүрүм-турумдарын, иш аракетин, мамилесин аң сезимдүү башкаруусу б.а. инсандын максатка жетүүдөгү тоскоолдуктарды жеңүү үчүн зарыл болгон аң сезимдүү күч аракети. Мугалим канчалык көп нерселерди үйрөнүүгө билүүгө жетишсе дагы, аларды ишке колдонуп, билим берүү процессин ишке ашырууга эрки жетпеген болсо, анда ал жетишкендиктердин натыйжасы пайдасыз болуп каларында шек жок. Ошондуктан мугалимдин эрктүү иш аракети негизги кыймылдаткыч күч болушу мүмкүн. Мугалим эрктик сапатка ээ болуусу үчүн төмөнкүдөй иш аракеттерди жасоосу зарыл экендигин эсепке алуу керек:

- өз кесибине болгон сый-урматты жоготпоо;
- жигердүү талыкпаган эмгек жасоо;
- өзүн аң-сезимдүү башкаруу;
- чечкиндүүлүк жана өзүнө болгон ишенимди күчөтүү;
- чыдамкайлык жана жоопкерчилик же милдеттүүлүктү сезүү.

Жыйынтыгында көрсөтүлгөн сапаттык касиеттерди өркүндөтүү жана айкалыштыруу менен мугалим өзүнүн билим берүүгө болгон сапатын күчтөнтө алат деп ишенем. Бирок окуу ийгилигине жетүү үчүн өзүүн гана эмес окуучунун дагы инсандык күчтүү сапаттык жактарына таянуу менен жүргүзүү абдан натыйжалуу болушу

мүмкүн. Ошондуктан окутуунун жаңы парадигмаларынын бири болгон окуучуларды окуганга үйрөтүү күндүмдөрүн пайда кылуу жана ага шыктандыруу ийгиликтүү билим берүүнүн курамдык компоненти болушу мүмкүн.

Колдонулган адабияттар:

1. И. Айтибаев. Канткенде адам уулу адам болот. // Адамдын туруктуу өнүгүшү – өлкөнүн өнүктүрүүнүн максаты жана майнабы. V1-илимий симпозиумдун материалдары. –Б.: 2013-жыл. 62-64 бет.
2. Э. Сулайманов. Ызгөрүп жаткан коомдогу билим берүүнүн идеологиясын модернизациялоо маселеси. // Билим берүүнүн рухий-ыймандык дөөлөттөрү: абалы жана келечеги. V илимий симпозиумдун материалдары. –Б.: 2013-жыл. 139-142 бет.
3. С. Иптаров. Ч. Айтматов жана адамгөй билим берүү концепциясы. // Адамдын туруктуу өнүгүшү – өлкөнүн өнүктүрүүнүн максаты жана майнабы. V1-илимий симпозиумдун материалдары. –Б.: 2013-жыл. 24-36 бет.
4. С. Иптаров. Улуттук билим баалуулуктары тууралуу. // Билим берүүнүн рухий-ыймандык дөөлөттөрү: абалы жана келечеги. V илимий симпозиумдун материалдары. –Б.: 2013-жыл. 23-32 бет.
5. Э. Нурушов. Эл жана анын машаяктары. // Адамдын туруктуу өнүгүшү – өлкөнүн өнүктүрүүнүн максаты жана майнабы. V1-илимий симпозиумдун материалдары. –Б.: 2013-жыл. 37-39 бет.
6. Баялиева Э.Ж. Инновационные технологии и методы обучения в образовании. // Вестник КГУ им. И. Арабаева. -2013. стр. 221-229
7. Дуйшеев Ж.А., Таштанов М.А., Суранова Л.С. Эффективность использования интерактивных методов в преподавании общественных дисциплин. // Вестник ЖАГУ №1. Част 1. 2012. Стр. 36-38
8. Данилюк А.Я. Принципы модернизации педагогического образования. // Педагогика. -2010. - № 5 – с 39.
9. Аванова Ж.А., Алыбаев А.К. Окутуунун жаңы парадигмаларынын шартында ЖОЖдун окутуучуларынын коммуникативдүү-уюштуруучулук компетенциялары жана аларды баалоонун критерийлери. // ОшМУнун ЖАРЧЫСЫ. №2. 3-чыгарылыш. 2013 жыл.
10. Абдразаков Б. Жаш муунду рухий ыймандык, интеллектуалдык, укуктук жана маданий жактан өркүндөтүүнүн көйгөйлөрү. // Билим берүүнүн рухий-ыймандык дөөлөттөрү: абалы жана келечеги. V илимий симпозиумдун материалдары. –Б.: 2013-жыл. 45-52 бет.

Рецензент: пед.илим. кандидаты Ажыбаева А.Ж.